

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA KİMLİK POLİTİKALARI*

Meryem GÜNAYDIN**

Özet

Bağımsızlığını resmen 1991 yılında ilan etmiş olsa da Azerbaycan devlet bağımsızlığı fikri daha uzun bir geçmişe sahiptir. Bağımsızlık fikri, bu zaman süresince muhtelif süreçlerden geçerek büyük bir gelişim ve değişim göstermiştir.

Bu süreçler kısaca şöyle ifade edilebilir: XIX. yüzyılda Çarlık işgalini yaşayan Azerbaycan, XX. yüzyılın başlarında kısa bir bağımsızlık tecrübesinden ve neredeyse bu yüzyılın sonlarına kadar süren Sovyet ilhakından sonra nihayet bu yüzyılın son çeyreğinde bağımsızlığına kavuşur.

Yirminci yüzyılın başlarında, 1918-1920 yıllarında, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti adı altında bağımsızlığı kısa bir süre de olsa idrak eden Azerbaycan halkı, daha sonraki uzun bir dönemi (1920-1991), Sovyet yönetimi altında, geçmişin hatıraları ile gelecek güzel günlerin hülyaları arasında geçirmiştir.

Aslında Sovyet idaresi altındaki bu süreci, bir bekleyişten ziyade farklı bir hazırlık ve olgunlaşma devresi olarak okumak daha doğru olacaktır. Bunun bir sonucu olarak 1991 yılında, bağımsızlığına, Azerbaycan Cumhuriyeti adı ile resmen tekrar kavuşan Azerbaycan, hızlı ve kararlı bir kimlik politikası yürütmüştür.

Bu çalışmada, Azerbaycan'ın bir ulus devlet inşa etmek için yürüttüğü kimlik politikaları ile bağımsız Azerbaycan'ı nasıl inşa ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Yine bu çalışmada, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrasında uyguladığı kimlik politikaları hem Sovyetlerin, Sovyet insanı/*homosovieticus* yaratma girişimleri ile sık sık karşılaştırılacak hem de bu politikaların Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tecrübesi ile bağlantısına her fırsatta yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Kimlik, Kimlik Politikası, Ulus Devlet, Ulusal Kimlik

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ASLAN danışmanlığında yürütülen "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi, e-mail: meryemkocer@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4077-3385>

Abstract

Post-Independence Identity Policies in Azerbaijan

Although officially declared its independence in 1991, the idea of independence in Azerbaijan has a longer history. During these phases, the independence idea has undergone a great deal of developments and changes.

This process can be briefly summarized as follows: Having been through Tsarist Russia's occupation in the 19th century and later annexed by the Soviets in the 20th century following a very short experience of independence beforehand, Azerbaijan eventually gained its independence in the last decade of this century.

At the beginning of the twentieth century, Azerbaijani people who experienced the independence for a short time under the name of the Azerbaijan Halk Cumhuriyeti (People's Republic of Azerbaijan) in 1918, had waited for a long time under the Soviet occupation (1920-1991) stuck amongst the past memories and the dreams of future.

In fact, this period under the Soviet pressure could be described as a preparation and maturation process rather than merely standing by. As a result, in 1991 when Azerbaijan officially regained its independence under the name of Republic of Azerbaijan, it started carrying out a rapid and determined identity policy.

In this study, we will try to show how the Republic of Azerbaijan built the independent Azerbaijan through the identity policies that it carried out to shape a modern nation state. Again, in this study, the post-independence identity policies in the Republic of Azerbaijan will be frequently compared with the initiatives of the Soviets to create the Soviet identity/homosovieticus, and we will also focus on the relations between these policies with the experience of the Azerbaijani People's Republic.

Keywords: Azerbaijan, Identity, Identity Policy, Nation State, National Identity

Giriş

Kimlik kavramının uzun bir tarihî geçmişi olmasına rağmen en çok da XX. yüzyıl insanının zihnini meşgul eden bir mevzu olmuştur. Kimliğin kişi ve toplumların bir özelliği olduğu söylenebilir. Çünkü kimlik, hem bireylerle hem de toplumlarla ilişkili bir kavramdır.

Son yıllarda kimlik ile alakalı en çok konuşulan ve tartışılan mevzuların başında *millî kimlik* kavramı gelmektedir. Toplumun tüm bireylerince ortak kabul edilen hemen hemen her şey millî kimlik kavramının içinde yer almaktadır. Dolayısıyla ele almış olduğumuz Azerbaycan örneğindeki millî kimliğin bu devlette nasıl inşa edildiği konusu, makalede cevabı aranan sorulardandır.

Millî kimliğin uygulanmasında Azerbaycan örneği, diğer Türk cumhuriyetleri ile kıyaslanacak olursa, başarılı kimlik politikaları ile öne çıkmaktadır. Aslında Azerbaycan devlet bağımsızlığı fikrinin tarihini, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren başlatmak yanlış olacaktır. Azerbaycan'daki bağımsızlık fikrini, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tecrübesinden itibaren başlatarak takip etmek ise çok daha doğru olacaktır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tam anlamıyla bağımsız bir devlet kuran Azerbaycan'ın, her şeyden önce *Azerbaycanlı* kimliğine önem verdiği ve bu yönde politikalar geliştirip uyguladığı görülür.

Üzerinde durduğumuz politikalar aracılığıyla bağımsızlık sonrası Azerbaycan'daki millî kimliğin sosyal, siyasi ve kültürel anlamda devlet eliyle başarılı bir şekilde inşa edildiği söylenebilir. Bu çalışmada, 1991'de kazanılan bağımsızlık sonrasında bir Azerbaycanlı kimliği yaratmak için hangi politikalara ağırlık verildiği, hangilerinin sıklıkla vurgulandığı, bu politikaları uygularken nasıl bir üslup kullanıldığı, hangi enstrümanlardan yararlandığı vb. hususlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ulus Devletlerin Doğuşu ve Ulusal Kimliğin İnşası

Kimlik, bireysel olmakla psikolojik, toplumsal çevreyle ilişkili olmakla da sosyolojik boyutları olan çok yönlü bir kavramdır. Kimlik, içinde yaşadığı toplumdaki beslenir ve bireyin kendisini ait hissettiği toplumun idealleri ve değerleri ile entegre olması sonucunda toplumsal bir boyut kazanır.

Toplumsal boyut kazanan kimliğin sağlam bir temel üzerine oturabilmesi için bireyin, içinde yaşadığı toplumdaki diğer insanlarla karşılıklı iletişim esasına dayalı bir kültür alışverişine sahip olması gerekir ki bu da zamanla aidiyet duygusunu pekiştirir. Bu duygu sayesinde birey, kendini belli bir topluluğun parçası sayar, neye değer verip vermeyeceği kaygısını ortadan kaldırır, kim olduğunu bilir. Böylece kimliksel sürecini başarıyla tamamlamış birey, toplumsal yapıya sağlam adımlarla biraz daha yaklaşır ve toplum da bu yeni adımların kültürel değerler, idealler, semboller ve normlarla devam etmesini

sağlar.¹ Sonuçta *bireysel kimlik* ile *toplumsal kimlik* arasındaki ilişkiden doğan *ulusal kimlik*, üçlü kimlik sacayağını meydana getirir.

Kimlik, içinde yaşadığı toplumdaki beslenir ve bireyin kendisini ait hissettiği toplumun idealleri ve değerleri ile entegre olması sonucunda toplumsal bir boyut kazanır. Kimlik, bir toplumun bireylerini ayırt edici bir şekilde birbirine benzetir. Bir toplumu, o toplum yapan nitelikler *bize karşı onlar*'ın toplamıdır.²

Marksist tarihçi ve yazarlardan olan Eric Hobsbawm, XX. yüzyılı “aşırılıklar çağı” olarak niteler. Çünkü XX. yüzyıl insanlık tarihinin en kanlı dönemleri olan I. ve II. Dünya Savaşlarını, kitlesel katliamları, ekonomik dalgalanmaları, maddi-manevi pek çok yıkımı ve kaybıyla yoksulluğun sınırlarını zorlayan bir dönemi içine alır. Bununla birlikte siyasi ve ekonomik değişimlerin yoğun yaşandığı bu XX. yüzyıla, XVIII. ve XIX. yüzyılın getirdiği olgulardan da bakılabilir. Bu yüzyıllarda özellikle Avrupa'da sosyal, siyasi, ekonomik ve askerî alanlarda adeta yeni bir dünyanın inşa edildiği görülür. Bu yeni dünyanın getirdiği düzen ve rejimi ortaya çıkaran en önemli etken şüphesiz Fransız İhtilali'dir.

Bu devrim tüm toplumları derinden etkileyecek olan “insan hakları, eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve ulusçuluk” gibi evrensel değerleri ortaya çıkararak, her topluma kendini restore edebileceği fikrini ilham etmiştir. “Egemenlik ulusundur” düşüncesinin hâkim olmaya başlamasıyla yaşanan toplumsal hareketler, monarşik ve otoriter düzenlerin son bulmasına, farklı etnik ve dinî kimlikleri barındıran imparatorlukların parçalanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda devletin, belli bir sınıfın veya kurumun elinde olmadığı düşüncesinin yaygınlaşmasıyla, milliyetçilik ideolojisi üzerinden yeni siyasal oluşumlara yani ulus devletlerin kurulmasına doğru gidilmiştir.³

¹ Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım: Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler*, Odak Yayınları, Ankara, 2004, s. 294.

² David Crystal, *Dillerin Katli: Bir Dilin Ölümü Bir Millet'in Ölümüdür*, çev. Gökhan Cansız, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2007), s. 55.

³ M. Zeki Duman, “Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tocqueville'in Devrime İlişkin Görüşleri”, *Sosyoloji Dergisi*, s. 19 (2008): s. 111.

XVIII. yüzyıl, milliyetçiliğin miladı kabul edilir. Bu yüzyıl, milliyetçiliğin gündeğümü olmakla beraber, dinsel düşünce tarzlarının da günbatımıdır denilebilir. Keza dine dayalı tüm normların bir anda yerle bir olması, dinin kısmen yatıştırdığı manevi olguların su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle tüm bu manevi ruhiyatı dünyevi tarza dönüştürecek yeni bir şey lazımdır. Bu işi yapmaya en elverişli kavram ise *ulus* olarak gün yüzüne çıkmıştır.⁴

Benedict Anderson “Ulus hayal edilmiş bir topluluktur.” der.⁵ Hayal edilmiştir; çünkü üyelerin birbirlerini tanımamasına, birbirleri hakkında pek bir şey bilmemesine rağmen, en küçük ulusu oluşturan o üyelerin zihninde, o ulusu oluşturanların toplam hayali yaşamaya devam eder. A. Smith'e göre tarihî açıdan ilk ulusların ortaya çıkışı pre-modern etnik çekirdeklerden filizlenmiştir. Bu filizlenme ile kültürel anlamda etkili olan bu fidanlar daha sonraki dönemlerde devletlerin ulus ormanlarını meydana getirmişlerdir.⁶

Kimlik, kendi kendine oluşan bir olgu değildir. Siyasal kavramlar olarak ortaya çıkan *ulus* ve *ulusal kimlik* olguları, devletler tarafından kurgulanmış ve bu kavramlar üzerinden vatandaşları tek bir çatı altında birleştirmeye yönelik politikalar izlenmiştir. Ulus devletler, bilinçli olarak bu politikalar için ciddi devlet bütçeleri ayırmış, her alanda yatırımlar yapmaya özen göstermiştir. Bu politikaların en önemli argümanlarını ulusal dil, din, bayrak, marş, edebiyat ve tarihin yanı sıra ulusal tatiller ve halk törenleri gibi çeşitli ritüeller ve diğer bazı kültürel dinamikler oluşturmuştur.

Ulusal Kimlik İnşasının Enstrümanları

Ulusal kimlik oluşturma bir süreçtir ve uzun yıllar alır. İnşası sağlam bir zemin gerektirir; ortak bir geçmiş, tarihî hafıza, mitoloji, ekonomi, toprak vs. gibi. Devletler, ulusları oluşturmak ve kendilerini meşrulaştırmak için,

⁴ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), s. 25.

⁵ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 20.

⁶ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 73.

vatandaşlarının iftiharla kabullenecekleri etnik ve mitolojik temellere dayanan köklü bir geçmişin varlığına gerek duyar.

Devletler, bir hayatta kalma stratejisi olarak, kendi geçmişlerinin *soylu ve eski* olduğunu kanıtlamak adına, ellerindeki malzemeden toplumla ilgili ulusal semboller yaratma ihtiyacı ve kaygısı taşırlar. Bu nedenle *tarihin yeniden yazımı* ile birlikte ulusların köklerinin çok eskilere dayandırılması, yeni ulus-devletlerin, en sık başvurduğu ulus zemini oluşturma yöntemlerindedir.⁷

Ulusal yayın dili her zaman siyasal ve ideolojik bir önem taşımıştır. Ulus-devletleri ortaya çıkaran belli bir dilin kendisi değil, onların ulusal yayın dilleridir. Ulusal yayının dilinin üreticileri olan filologlar, gramerciler ve folklorcular bir nevi kamuoyu oluşturanlar, halk dilindeki birliği yaratma amacı gütmüşler; roman, gazete ve dergilerle tüketiciyi kamuoyuna bağlamayı bilmişlerdir. Böylece *devlet dili statüsü* kazanan halk dilleri de giderek güç kazanmaya başlamıştır.⁸

Yeni oluşan bu devletlerin *ulus inşa etme* politikalarında, popüler bir milliyetçilik heyecanı ile *kitle iletişimi, eğitim sistemi, idari düzenlemeler, nüfus sayımı, harita, müze, roman-gazete* ve buna benzer araçlarla sistematik bir tarzda milliyetçi ideolojinin yaygınlaştırılması sıklıkla görülür. Bunlara ek olarak ulus-devlet, varlığının devamı için *kültürel araçlara* -şiir, düzyazı, resim, heykel, mimari, müzik, opera, bale, sinema vs.- yönelmiş, bu araçlardan somut ürünler elde edip bu sayede geçmişin izlerini gelecek kuşaklara aktarma olanağı yakalamıştır.⁹

Bütün sınıfları milliyetçilik şemsiyesi altında toplamayı hedef bilen ulus-devlet, evrensel ve eşit yurttaşlık haklarını, devletin sürekliliğini sağlayan kapitalist ilişkilerini milliyetçi ideoloji ile meşrulaştırmayı kolaylaştırmıştır. Böylece, tarihsel gelişim sürecinde ve günümüzde, milliyetçi ideoloji ile sınırları belirlenen *ulusal kimlik ve ulusal egemenlik* olguları, devletlerin yaptırım gücü adı altında, devletin varlığını meşrulaştıran bir anlayışla, modern devletlerin iki

⁷ Ebulfaz Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), s. 283.

⁸ Smith, *Milli Kimlik*, s. 147.

⁹ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 129.

önemli unsurunu oluşturmuştur. Nitekim devletin izlediği bu yol, toplum perspektifinden güçlü bir ulus-devlet kavramının pekişmesine yol açan paradigmalardandır.¹⁰

Dolayısıyla insan, hangi sınıftan olursa olsun onun için daha büyük bir aile demek olan ulus kavramı, herhangi bir çıkar ifade etmekten epey uzaktır. Ulus, işte tam bu noktada içinde yaşayanlardan fedakârlık talep edebilir. Nitekim bu yüzyılın savaşlarına bakıldığında onları olağanüstü kılan, öldürülmelerine izin verilen insan sayısında değil, ne kadar çok sayıda insanın canlarını vermeye ikna edebilme özelliğidir. *Nihai fedakârlık fikri ancak kader aracılığıyla bir arınma fikriyle birlikte var olabilir.*¹¹

Millet ve millî kimliğin yaratımında milliyetçiliğin ve milliyetçilerin katkısı göz ardı edilemez. Milliyetçilik, devletin değil öncelikle milletin ideolojisidir. Bu anlamda milliyetçi kesim, milleti ön plana çıkarmak için sanatın bazı organlarına, milletin varlığını bir anlamda somut bir biçimde yeniden inşa etme olanağını elde etmek için başvurmuşlardır. Başka bir deyişle *millî kimlikle* kastedilen şey hem kültürel hem siyasal bir referans içerir.

Milliyetçilik ve Millî Kimlik

Milliyetçilik, toplumsal değişimlerin ve entelektüel girişimlerin ortaya çıkardığı siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan uzun bir zaman diliminin birikimidir. Modernist bir bakış açısına göre milliyetçilik; ulus devletlerin kurulması, kentleşme, bürokrasi, laikleşme, endüstriyalizm, sekülerizm gibi devrimci sosyal yapı ve kültürel sistemlerin bir ürünü olarak XVIII. yüzyıl Avrupa'sında yeni fikir, motif ve sembollerle ortaya çıkan modern bir ideoloji hareketidir.¹²

Birçok bilim adamının perspektifinde milliyetçiliğin tarihi, XVIII. yüzyıl sonlarından başlatılmalıdır. Uluslararası politikada, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya çıkması, dünya seyrinin Fransız İhtilali ile ulus-devlet olma sürecine girmesine paraleldir. Avrupa'da milliyetçiliğin doğuşuna tanık

¹⁰ Senem Sönmez Selçuk, "Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, s. 3, (2012): s. 131.

¹¹ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 161.

¹² Smith, *Millî Kimlik*, s. 34.

olan XVIII. yüzyıl, dinsel düşünce tarzlarının son bulduğu ve seküler düşünce tarzının taraftar kazanmaya başladığı bir çağdır. Dinin önemini yitirmesi ve dinsel düşüncelerin ortadan kalkması ile insanların ruh dünyasında koca bir boşluk oluşmuş, doğuştan gelen eşitsizlikler, ekonomik sıkıntılar ve her alanda yaşanan sömürü karşısında ezilmekte olan bireyler, bu boşluğu milliyetçilik ile doldurmuştur.¹³

Anderson'a göre milletler ve milliyetçilik kavramları modern olgulardır. Ayrıca matbaacılıkla gelişen kitap üretimi ve sonrasında birbirini tanımayan okuyucuların her gün gazete yayınları etrafında birleşmesi, toplulukların kendilerini *millet* olarak hayal etmelerine olanak sağlayan şartları doğurmuştur. Anderson, bu dönemi *yayın kapitalizmi* olarak isimlendirmiş ve kitapların çoğal(tıl)ması ile milletlerin kesinlikle inşa edildiğini ve buna bağlı olarak insanların kendilerini bir milletin üyesi olarak düşünmelerine olanak sağlandığını savunmuştur.¹⁴

Çoğu modernist görüşe göre milletleri yaratan ya da “yeni millet” oluşumuna yardım eden, milliyetçiliğin ta kendisidir. Milliyetçilik “çağın ruhu”nun bir parçası olduğu kadar geçmişin her türlü motiflerine bağlı, gerektiğinde zamana göre yönlendirilebilecek inanç, hissiyat ve sembollerden oluşan, bukelamunvari bir paradigmadır.¹⁵

1918-1950 yılları arası, milliyetçiliğin zirveye ulaştığı bir dönemdir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ideolojik ve siyasal ihtiraslar bu yükselişin ana sebepleridir. Mağlubiyetin getirdiği intikam duyguları, bilhassa, savaş neticesinde yıpranmış veya mağlup olmuş uluslarda, milliyetçiliği körüklemiştir. 1990'lı yıllarda ise milliyetçilik, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan pek çok yeni ulus-devletle yeniden gündeme gelmiştir.¹⁶

Millî kimlik ise insanları bireysel ve toplumsal olarak diğer benzerlerinden ayıran özellikler bütünüdür. Doğumla getirilen bir özellik olmaktan daha çok, birlikte yaşamanın kazandırdığı *ortak duygular*dır. Birlikte

¹³ Sönmez Selçuk, “Dünden Bugüne Milliyetçilik”, s. 131.

¹⁴ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 62.

¹⁵ Smith, *Millî Kimlik*, s. 129.

¹⁶ Sönmez Selçuk, “Dünden Bugüne Milliyetçilik”, s. 123.

yaşanılan toplumun tüm bireylerince ortak kabul gören hemen hemen her şey *millî kimlik* kavramının içinde yer alır: Ulusal semboller, bayrak, marş, renkler, ortak geçmiş, kan bağları, kültür, müzik, mutfak, spor... Ortak/*common* kavramı, millî-ulusal kimliği tanımlamada üzerinde durulması gereken en önemli anahtar kelimedir.

Ortak varsayımların varlığından yola çıkarak Smith'in bakış açısıyla millî kimliğin temel özelliklerine dair şunları sıralamak mümkündür: Tarihî bir toprak/ülke ya da yurt, ortak mitler ve tarihî hafıza, ortak bir kitlesel kamu kültürü, topluluğun bütün fertleri için geçerli olacak ortak yasal hak ve görevler, topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi.¹⁷

Ulusal Kimliğin Kurgulanması

Kimlik kurgusu, kişileri, başkalarından ayırt etmeye yarayan duygu, düşünce, değer ve tutumların birbirine eklenmiş halidir. Bu kavram, toplumun sosyal ve siyasal sisteminin en önemli unsurunu teşkil etmektedir. Ortaya çıkan farklı kimlikler, kimlik tanımlamasının getirdiği farklılık stratejisi üzerinden etkileşim halinde bulunurken uzlaşma değil, farklılaşma yoluna gider. Böylece oluşan her kimlik, öteki karşısında sınırlar çizmeye mecbur bırakılır.

Kimlik, bireylerin ve grupların “kimim/kimiz, kimdenim/kimdeniz, benim/bizim dışımdakiler/dışımızdakiler kim/kimler?” sorularına verdikleri cevaplardır. Bu soruya verilen cevaplar, bireyleri ve toplulukları sınıflandırmaya, farklılıklarını vurgulamaya ve aralarındaki sınırları sabitlemeye yarayan, bireyin ve toplumların var oluş kategorileri içinde kendini anlamlı bir eylem nesnesi olarak sunmasına olanak sağlayan bir tanımlamayı ifade eder.¹⁸

Kimlikler hem bireysel hem de toplumsal olarak inşa edilir. Siyasal sınırların çizilmesiyle ötekinin ötekiliğinin farkında olarak kurgulanır ve somut pratikleri olan teorik çerçeveye şekillenir. Öyle ki kimlik kurgusunda daima siyasallaşmış bir toplumun varlığı söz konusu olmalıdır. Toplum halinde

¹⁷ Smith, *Millî Kimlik*, s. 32.

¹⁸ Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler*, (Ankara: Aşına Kitaplar, 2006), s. 307.

yaşamak, benzeşme ve farklılaşmayı ihtiva ettiğinden, kimlik kurgularının gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁹

Ulusal kimlikler, kökenleri itibariyle tarihin derinliklerinde bulunduğu varsayılan kurgusal normlara dayanır. Bu nedenle, ulus-devlet formunun bir ayağı kapitalist dünya düzeninin empoze ettiği nesnel bir zemine basarken diğer ayağı masalsı ve mitolojik bir tarih kurgusuna dayanan ve aynı zamanda halkla ilişkili olduğu varsayılan ancak devlet eliyle “millileştirilen” folklorik ekseninde durmaktadır. Böylelikle modern bir olgu ile tarihsel bir tasavvurun ürünü olan ulus, tarihin derinliklerinde yeniden yaratılmakta ve bu yaratım süreci, yazın türleri ve modern çağın sağladığı kitlesel iletişim imkânları vasıtasıyla da dalga dalga yayılmaktadır.²⁰

Avrupa'da ortaya çıkan “millî kimlik” rüzgârının getirdiği milliyetçilik akımının etkisiyle pek çok devlet ayakta kalmak adına kendi millî kimliklerini inşa etmeye başlamışlardır. Bu durum alevlendiği günden itibaren özellikle günümüz devletlerinin kimlikler üzerinden siyaset yapma zeminini ve potansiyelini oluşturmuştur. Tarih boyunca farklı siyasal akımlar farklı kimlik inşalarını da beraberinde getirmiştir.

Azerbaycan'ın Millî Uyanış Tarihi: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) Döneminden Tam Bağımsızlık Sürecine Kadar Olan Uluslaşma Dönemi

Azerbaycan devlet bağımsızlığı fikrinin tarihi, yüzyıldan daha fazla bir zamanı kapsamaktadır. Böyle bir zaman diliminde bu fikir, büyük bir gelişim göstermiş ve bağımsızlık fikriyle yanıp tutuşan milyonlarca insanı bünyesinde toplayarak tarihsel açıdan gerçek bir millî harekete dönüşmüştür. Bu yüzden Sovyetler Birliği içindeki milletlerin bağımsızlıklarını kazanması, bu yapının çökmesiyle değil, kendilerinin mücadele hareketleriyle gerçekleşmiştir.²¹

¹⁹ Mehmet Karakaş, “Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 8, s. 2 (2013): s. 4.

²⁰ Süleyman Yıldız, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Millî Folklor*, s. 74 (2007): s. 13.

²¹ Süleyman Aliyarlı, “Azerbaycan'ın Devlet Bağımsızlığı Fikri: Tarihsel Açıdan”, *Türk Dünyasına Bakışlar Mehmet Saray'a Armağan*, Halil Bal, (İstanbul: Da Yayıncılık, 2003), s. 81.

XIX. yüzyılın birinci yarısında vuku bulan önemli bazı millî olaylar kimi toplum bilim araştırmacılarına göre Azerbaycan'ın uyanış çağı olarak tanımlanmaktadır. Rus hâkimiyetinin beraberinde getirdiği sindirme politikaları, dinî ve kültürel uyumsuzluğun getirdiği tezatlıklar Azerbaycan halkı ile Rus idaresini hiçbir zaman barıştırmamıştır.

Yakın bir tarihe baktığımızda Azerbaycan'ın siyasal gelişimini, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Ancak, Azerbaycan millî kimliğinin oluşmasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti önemli bir yere sahiptir.

1917'de Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nde yıkılan Rusya İmparatorluğu'nun ardından serbest kalan Azerbaycan, 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade liderliğinde *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti* (AHC) adı altında bağımsızlığını ilan etmiştir. Ali Bey Hüseyinzade'nin öne sürdüğü "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak" sloganı, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının üç renginde temsil edilmiştir. Ancak, yeni kurulan bu rejim yalnızca iki yıl yaşayabilmiştir. 1918-1920 yılları arasında varlığını sürdürebilen AHC, Azerbaycanlıların ulusal egemenliklerinin ve millî bilinçlerinin şekillenmesinde son derece önem arz eder.²²

Sovyet terminolojisinde *Azerbaycanlı* olarak adlandırılan aydınlar ile AHC'nin önde gelenleri 1988'de milliyetçi söylemlerini yeniden dile getirmeye başlamışlardır. Bu söylemlerin ifadesi daha çok Gorbaçov'un *glasnost* ve *perestroika* politikalarının 1988'in sonlarına doğru milliyetçi ve muhalif gruplara, örgütlenme ve siyasi taleplerde bulunabilme fırsatı vermiş olmasından ileri gelmiştir. Dahası Ermenilerin, Şubat 1988'de Dağlık Karabağ'ı Erivan (Ermenistan) ile birleştirme talepleri doğrultusunda yaptığı gösteriler Azerbaycan milliyetçiliğinin alevlenmesine neden olmuştur.²³

²² Ceylan Tokluoğlu, "Azerbaycan" (Edit.) İsmail Aydıngün-Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayın, 2012), s. 26.

²³ Süha Bölükbaşı, "Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri," *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20.Yüzyılda Milliyetçilik*,

Her ne kadar Gorbaçov reformları ve Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan milliyetçiliğini körüklese de, Azerbaycan'ın ulus inşasına asıl katkıda bulunan, yetmiş yıllık Sovyet deneyimidir. SSCB'de uygulanan bazı politikalar istemeden de olsa ulusların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Cumhuriyet idaresine, yerli halkların katılmasına müsaade edilmesi, 1930'lu yıllarda ulusal eğitim ve kadrolara dokunulmaksızın yapılan ekonomik ve toplumsal reformlar, her cumhuriyetin kendi sınırları dâhilinde siyasi milliyetçilik amacı gütmeyen kültür faaliyetlerine izin verilmesi, geleneksel uygulamaların ve toplumsal yapıların ayakta kalmasına göz yumulması, Moskova yönetiminin SSCB'ye bağlı olmak şartıyla ölçülü yerel milliyetçiliği desteklemesi vs. gibi politikalar ulusların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁴

AHC'nin önde gelen yöneticileri, iktidara gelmeden önce *Azerbaycanlı* kimliğine vurgu yapmışlardır. İktidara geldikten sonra da buna ek olarak yeni devletin tüm vatandaşlarını kapsayacak bir yurttaş ve devlet kimliği oluşturmaya çalışmışlardır. Bunu açmak gerekirse, “Türk” ya da “Azerbaycan Türkü” kelimeleri etnik Azerbaycanlıları belirtmek için, *Azerbaycanlı* ve *Azerbaycanlılık* kavramları ise devlet vatandaşlarına ve devlete karşı yurtseverliğe işaret etmek için kullanılmıştır. Azerbaycan adının benimsenmesi ve kullanılması ile ortaya çıkan *Azerbaycancılık* kavramı, bir devlet ideolojisi haline gelmiştir.²⁵

Bu ideoloji çevresinde kurulan yeni hükümetin öncelikleri arasında *Azerbaycan* kimliğinin toplum içinde yayılmasını sağlamak ve her alanda millî bir hassasiyet gözetmek yer almıştır. Bunu da eğitim, dil, din, tarih vb. kültürel değerleri millîleştirme faaliyetlerinde gerçekleştirmişlerdir.

1930-1990 yılları arasındaki dönem, Azerbaycan millî kültürünün bastırıldığı ve millî kültürün birçok unsurunun unutturulmaya çalışıldığı dönem olarak adlandırılır. Nitekim AHC'nin son bulmasının ardından Ruslar, hâlihazırda kullanılmakta olan Latin alfabesini kaldırmış yerine Kiril alfabesini

Etnisite ve Emek, haz. Willem Van Schendel-Erik J. Zürcher (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 51.

²⁴ Bölükbaşı, “Azerbaycan'da Ulusun İnşası”, s. 52.

²⁵ Mehriban Gasımova, “Azerbaycan'da Millî Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006), s. 61.

getirmiştir. Dinî vecibelerin yerine getirilmesi yasaklanmış, cami ve kiliselere kilit vurulmuştur. 1937 yılından itibaren pasaportların milliyet kısmına *Türk* yerine *Azerbaycanlı* yazdırılmıştır.²⁶ Rejimin getirdiği her yasak ve dayattığı her sistem, Azerbaycanlıların birbirine daha da kenetlenmesini sağlamıştır. Baskıcı Rus rejiminin uyguladığı politikalar ters tepmiş, Ruslar, istemeden de olsa, bağımsızlık duygusunun gittikçe yükselmesine kendi dayattığı politikalarla sebep olmuştur. Dolayısıyla bu süreç, aynı zamanda Azerbaycan'da içten içe büyüyen millî birlik ve beraberlik hassasiyetlerinin de geliştiği bir dönem olmuştur.

Azerbaycan Ulusal Kimliğinin Mimarları

Azerbaycan Türkleri her fırsatta bağımsızlık için mücadele etmiş ve ayaklanmışlardır. Azerbaycan'da millî uyanış çağı, modern iletişim aracı olan basının millîleşmesi ile daha da artar. XX. yüzyıl, Azerbaycan'da büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Kafkasya'da vuku bulan yenileşme hareketleri devlet tarafından değil bazı sivil aydınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu aydınlardan bazıları ve millî kimlikle doğrudan alakalı bazı faaliyetleri ise şöyledir:

Azerbaycan'ın fikir atası olarak anılan Hasan Melikzade Zerdabi'nin önderliğinde çıkan ve ilk Türkçe gazete olan "*Ekinci*", Azerbaycan'da Çar idaresine karşı halkın tepkisini göstermesi açısından önemlidir.²⁷

Mehemmedağa Şahtanlı, 1903'te Azeri Türkçesiyle yayınlanan ilk gazete olan *Şark-i Rus* gazetesini yayın hayatına sokar. Bu gazete, millî birlik fikri oluşturması açısından önemlidir.²⁸

Hüseynzade Ali Turan, Bakü'de yayınlanan ve ilk günlük Türk gazetesi olan *Hayat*'ın kurucu isimlerindedir. *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* sloganının mucidi sayılan Hüseynzade, hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de milliyetçi hareketlerin ön saflarında yer almıştır.²⁹

²⁶ Tokluoğlu, "Azerbaycan," *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler*, s. 26.

²⁷ Okan Yeşilot, "Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri", *OAKA*, c. 4, s. 7, (2009): s. 98.

²⁸ Yavuz Akpınar, "Türk", *TDVİA*, c. 41 (2012): s. 503.

²⁹ Vəli Osmanlı, *Azerbaycan Romantizmi*, Redaktoru Rafael Hüseynov, (Bakı: Elm Neşriyyatı, 2010), s. 30.

Mirza Celil Memmedquluzade, Azerbaycan edebiyatında, yeni bir dilin yaratıcısı olarak anılır. 1906'da Tiflis'te çıkarmaya başladığı *Molla Nasreddin* dergisi aracılığıyla millî istiklal, demokrasi ve vatan bağımsızlığı mevzularına dikkat çekmek için millî edebiyatı, halkının duygu ve düşünceleriyle birleştirmiştir.³⁰

Ahmet Ağaoğlu, hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin milliyetçilik ve batılılaşma hareketleri içinde yer alarak önemli görevler üstlenmiştir. Ulusçu görüşlerin savunucusu olan Ağaoğlu, halkı eğitim seferberliğine çekmeye çalışmış; bu sayede Azerbaycan Türklerinin en önemli sorunlardan biri olan Şii-Sünni ihtilafının ortadan kalkacağına inanmıştır. Faaliyetleri ile “*Azerbaycan'ın uyanış tarihinde kendi başına bir devir*”³¹ olarak nitelendirilmiştir.

Ömer Faik Numanzade; Tercüman, Şark-i-Rus, Molla Nasreddin gibi zamanın önemli gazetelerinde yazılar yazmıştır.³² Dönemin en güçlü gazetecilerinden biri kabul edilen Numanzade'nin en büyük gayesi, halkında millî ve içtimai bir bilinç uyandırmak olmuştur.

Muhammed Hadi, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasında rol alan ve bu devletin fikrî temellerini oluşturan önemli aydınlar arasında yer alır. Dönemin en önemli yayın organlarından olan *Hayat* ve *Füyûzat* dergilerinde şiirlerini ve yazılarını yayımlar. Eserlerinde, vatan ve hürriyet aşkı ile millî duygularının yoğunluğu hissedilir.³³

Hüseyn Cavid, Azerbaycan halkını, medeniyetini ve ilmini gelecek kuşaklara taşıyabilmiştir. Bu nedenle onun eserleri, Azerbaycan için millî servet değerindedir. Eğitimci kişiliği ve edebî şahsiyeti ile milletin inkişafı ve yükselmesi için hizmet etmiştir.

Mehmed Emin Resulzade'nin faaliyetleri, Azerbaycan'ın kaderini önemli ölçüde değiştiren özelliklere sahiptir. Resulzade, sosyal ve siyasi meselelere değinerek hürriyet, millet, milliyet, insan hakları, medeniyet gibi

³⁰ İsa Həbibbəyli, Cəlil Məmmədquluzadə Əsərləri, Redaktor Vaqif Məmmədov, (Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004), s. 5.

³¹ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2006), s. 89.

³² Yaşar Karayev-Yavuz Akpınar, “Mehmedquluzâde, Celil”, *TDV İA*, C. 28, s. 545.

³³ Akpınar, “Türk” s. 2.

kavramları tanımlamaya ve bunları halka benimsetmeye çalışmıştır. Düşüncelerini “insanlara hürriyet, milletlere istiklal” şeklinde formülize etmiştir.³⁴ Ulus kimliği ile ilgili düşüncelerini, 1915'te çıkarmaya başladığı *Açık Söz* gazetesinde seslendirirken artık Rusya ve Kafkasya Müslümanlarından değil, Türklerden söz etmesi dikkat çekicidir. Sağlam, metin, uyanık ve mefkûreli bir milliyet yaratmanın üç esasa dayandığını, onların da Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmakta olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Türk ordusunun 1918'de Bakü'yü işgalden kurtarması üzerine Azerbaycan hükümeti Bakü'ye taşınmıştır. 7 Aralık 1918'de Azerbaycan parlamentosunun açılışında yaptığı tarihi konuşmasında söylediği “*Bir defa yükselen bayrak bir daha inmez!*” sözü, Azerbaycan siyasi tarihine damgasını vurmuştur ve günümüzde hala yankılanmaya devam etmektedir.³⁶

Bahtiyar Vahapzade, milletine karşı yapılan haksızlıklara kayıtsız kalamamış ve eleştirel bir üslupla bunları şiirlerinde sürekli olarak dile getirmiştir. Vahapzade, rejimin millî bilinci öldürmek için uyguladığı politikalara karşı “millet” ve “Türklük” gibi kavramlara şiirlerinde ve piyeslerinde oldukça fazla yer vermiştir.

Bu aydınlar gazeteci, dilci, şair, yazar veya politikacı kimlikleri ile halkın güvenini ve saygısını kazanmış, rejimin dayattığı politikaları eleştirmekten çekinmemiş, millî birlik ve beraberliğe sürekli olarak atıfta bulunarak ulus bilincini canlı tutmaya çalışmış ve hatta gerektiğinde vatani uğruna canını vermiş şahsiyetlerdir.

Bağımsızlık Sonrası İlk Liderler ve Kimlik Algıları

Elçibey'in kısa başkanlığı döneminde (1992-1993) millî kimlik adına yapılan faaliyetlerin, bağımsız bir devlette olması ve uygulanması gereken politikalar olduğu görülür. Elçibey döneminde, Azerbaycan Millî Ordusu oluşturulmuş, Azerbaycan'ın millî parası olan manat tedavüle sokulmuş, kısa

³⁴ Mehmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*, haz. Yavuz Akpınar-İrfan Murat Yıldırım-Sabahattin Çağrı (İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 1990), s. 11.

³⁵ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 11.

³⁶ Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, s. 137.

zamanda bağımsız okullar ve üniversiteler kurulmuş ve Latin alfabesine geçilmiştir.³⁷

Elçibey iktidarı döneminde *Türkçülük* temasının öne çıkarıldığı görülür. Türkiye yanlısı bir politika izleyen Elçibey, Rusya ve İran'a karşı mesafeli davranmıştır. Sovyet döneminde *Azerbaycan dili* olarak adlandırılan dilin adı *Türk dili* olarak değiştirilmiş ve bu dönemde Azerbaycanlılar, basında *Türkler* olarak anılmaya başlanmıştır.³⁸

Elçibey'in kısa süren yönetiminden sonra iktidara gelen Haydar Aliyev, çağdaş Azerbaycan'ın oluşumunda önemi politikalara imza atarak ülkedeki en büyük siyasal figür haline gelmiştir. Millî bir sembol haline gelen Aliyev, iktidara gelir gelmez dış politikada bir denge stratejisi izlemiştir. Elçibey dönemindeki Batı yanlısı ve Rusya-İran karşıtı politika yerine, bölgede etkin olan uluslararası aktörler ile dengeli ve uyumlu bir dış siyaset uygulamıştır. Haydar Aliyev, millî çıkarlara dayalı, halkın iradesiyle bire bir örtüşen kararnamelere imza atmış, Azerbaycan nüfuzunu uluslararası kuruluşlarda arttırmaya gayret etmiştir.³⁹

Millî para birimi olan manat, tek ödeme aracı olarak ilan edilerek ekonomide de millî olma yolunda önemli bir adım atılmıştır. Bakü'de, *Dünya Azerbaycanlılarının Birinci Kurultayı* gerçekleştirilerek diaspora faaliyetlerinin önü açılmıştır. Yurtdışında yaşayan Azerbaycanlı vatandaşlar için kendi ülkeleri ve yurttaşları ile iletişimin devam etmesi adına *İş Üzere Devlet Komitesi* oluşturulmuştur. İlk olimpiyat spor kompleksi kurularak gençlerin Azerbaycan bayrağı ile ülkelerini uluslararası arenada temsil etmelerinin yolu açılmıştır. Bağımsız cumhuriyette ilk defa bir orta eğitim okulu olarak *Çağdaş Eğitim Kompleksi* açılmıştır.⁴⁰

³⁷Ebulfez Elçibey, son güncellenme 16.03.2017, http://www.azerbaijans.com/content_843_tr.html,
³⁸ Tokluoğlu, "Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan" s. 37.
³⁹Haydar Aliyev, son güncellenme 16.03.2017, http://www.azerbaijans.com/content_842_tr.html.
⁴⁰Haydar Aliyev, son güncellenme 16.03.2017, http://www.azerbaijans.com/content_842_tr.html.

Elçibey döneminde *Türk dili* olarak tanımlanan dilin adı, Haydar Aliyev döneminde tekrardan *Azerbaycan dili* olarak değiştirilmiştir. Aliyev, 1993 yıllarının sonunda yaptığı konuşmalarda ilk defa *Azerbaycancılık* fikrini dile getirmiş, Azerbaycan'da yaşayan çeşitli ve farklı gruplardaki insanların Azerbaycan'da yüzyıllar boyunca aynı çatı altında yaşadığını, halen yaşamakta olduğunu ve yaşayacağını dile getirerek birleştirici ve bütünleştirici bir kimliğe atıfta bulunmuştur. 2000'li yılların ortalarına doğru ise bu *Azerbaycancılık* ideolojisi, daha fazla benimsenmeye başlanmıştır.⁴¹

İlham Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Ansiklopedisinin yayını ve Azerbaycan dilinde Latin grafiğinde toplu yayının uygulanması hakkında kararname imzalamıştır. Böylece devlet eliyle, bilhassa Azerbaycan tarihî ile alakalı, her vatandaşın rahatlıkla açıp okuyabileceği bir bilgi kaynağı oluşturulmuştur. Bakü'de Dünya Azerbaycanlılarının ikinci ve üçüncü kurultayları gerçekleştirilerek bu dönemde diaspora ile ilişkilerin daha da güçlenmesi sağlanmıştır. Ülkede, tarihî-kültürel öneme sahip anıtların onarım ve restorasyon çalışmalarına ehemmiyet verilmiş ve bununla millî bilincin dinamik tutulması hedeflenmiştir.⁴²

Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Uygulanan Kimlik Politikaları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız bir devlet kuran Azerbaycan, her şeyden önce “Azerbaycanlı” kimliğine önem vermiştir. Bunun üzerine inşa edilen politikalarla Azerbaycan'da yaşayan halkın her anlamda öz kimliğinde kendini bulabilmesi için Azerbaycan milliyetçiliğine dayalı bir üst kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Bağımsızlık sonrası kimlik politikaları başlığının altında Azerbaycan'da uygulanan en temel kimlik politikaları, Sovyetler dönemindeki kimlik politikaları ile de kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

⁴¹ Tokluoğlu, “Azerbaycan,” s. 56.

⁴² İlham Aliyev, son güncellenme 16.03.2017, http://www.azerbaijans.com/content_841_tr.html.

a. Ad deęiřtirme

Millileřme çabası içinde olan ilk hükümetler, yer adları, isim ve soy isim değişikliğini, Azerbaycanlılar arasında bütünlük sağlayan ve ülkede millî bir bilinç uyandıran önemli bir kimlik politikası olarak görmüşlerdir. Çünkü Rus egemenliği döneminde, gelecek nesillerin hafızalarında asıl olanı yok etmek ve yeni kültürün tohumlarını ekmek için pek çok yer adı bilinçli olarak değiştirilmiştir.

Bağımsızlık sonrası dönemde, millî ve kültürel olguların halkın hafızasında yeniden canlandırılması adına bir *Ad Bilim Komisyonu* kurulmuştur. Bu komisyon cadde, meydan ve şehrin diğer yerlerinin adlarını kamuoyunun da katkısıyla karara bağlayıp yeniden isimlendirmek amacıyla oluşturulan bir kurum olmuştur. Bu süreçte sokak, cadde, bina ve kurumların adı değiştirilirken tercih edilen adlar arasında Azerbaycan'ın tarihî kahramanları, Türklük ve İslamiyet ile ilgili adlar bulunmaktadır.⁴³

Yer isimlerinin değiştirilmesinin yanında milletleşme sürecinde yeni bir atılım da Türk şahıs ve soyadlarının sonuna Rusça soneklerin (-ev,-ov, -ova, -ski vb.) getirilerek Rus milliyeti görünümü verilmesinin önüne geçmek olmuştur. İsimleri millileştirme gayesi ile İlimler Akademisi Terminoloji Bölümüne bağlı kurulan *İsim ve Soyisimler Komisyonu*, aileleri millî isimleri kullanmaya teşvik etmeye başlamıştır. Azerbaycan Terminoloji Komisyonu'nun çalışmalarıyla, 8 bin millî isim, 2 bin kadar da yasaklı isim belirlenmiştir. Millî isim listesi, Kitâb-ı Dede Korkut ve Dîvânü Lügâti't-Türk'te bulunan isimler ile zenginleştirilmeye devam etmiştir.⁴⁴

b. Alfabe değişikliği

Türkleri idari bakımdan parçalamayı yeterli bulmayan Sovyet rejimi, Türk halklarının birbirleri ile olan kültürel bağlarını da koparmak için bazı dil politikaları ile tedbirler almıştı. Çünkü bir ulusun yapı taşlarını oluşturan dil, din,

⁴³ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 259.

⁴⁴ Azerbaycan'dan İsim Yasağı, son güncellenme 23.01.17, <http://www.timeturk.com/tr/2013/03/04/azerbaycan-dan-isim-yasagi.html>.

tarih, gelenek vs. gibi enstrümanlar bir milletin kültürel birikimleridir ve millî direnişlerin kırılması bu kurumların bertaraf edilmesine bağlıdır.

XX. yüzyıla gelindiğinde Azerbaycan'da sırasıyla Arap, Latin ve Kiril alfabeleri kullanılmıştır.⁴⁵ XIX. yüzyılda başlayan Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi hususundaki tartışmalar, ulusal dil ve kimlik olgusu üzerinden yapılmıştır.

Arap alfabesini, geri kalmışlığın nedeni olarak gören Azerbaycanlı bazı aydınlar, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmenin hem İslam dünyasından ve onun getirdiği İslami geçmişten kurtulmak ve Batı'nın çağdaş seviyesine yükselmek hem de bu sayede diğer Türk halkları ile ilişkileri güçlendirmek gayesindeydiler. Ortaya atılan tüm bu görüşler Azerbaycan entelektüellerinin kamuoyundaki sıkı girişimleri neticesinde masaya yatırılmış ve ciddi tartışmalardan sonra varılan uzlaşma sonucunda 1923'te Latin alfabesine geçilmiştir.⁴⁶

1 Mayıs 1925 itibariyle, Azerbaycan Sovyet hükümeti, Latin alfabesinin resmî yazışmalarda ve gazetelerde kullanımını mecbur kılmıştır. 1925-1926 ders yılında yeni alfabe ile öğretim zorunluluğu getirilmiştir.⁴⁷

Ancak, Türkiye'nin de Latin harflerine geçmesi, Sovyet rejiminin kültür sahasındaki köprüleri yıkma siyasetini de sarsıntıya uğratmıştır. 1931 yılına kadar, Sovyetler içinde yaşayan Türk toplumlarının tamamı Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmiştir. Türkiye'de kullanılan alfabe ile Sovyet Türklerinde kullanılan *Birleştirilmiş Türk Alfabesi* arasında çok az fark vardı. Dolayısıyla başta Azerbaycan olmak üzere Türk dünyası, Türkiye ile olan kültürel ilişkilerinin korunmasında bir süre muvaffak olmuştur demek mümkündür ta ki Stalin rejiminin bu yakınlaşmaları tehlikeli görüp Sovyet Komünist Partisi

⁴⁵Ayça Ergün, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 54 2010: s. 139.

⁴⁶ Ergün, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", s. 139.

⁴⁷ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 159.

üzerindeki etkinliğini artırınca, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışını da fırsat bilerek 1939-1940 yıllarında Kiril alfabesini Sovyet Müslümanlarına dayatana dek.⁴⁸

Kiril alfabesine geçiş, Sovyet yönetiminin kararı doğrultusunda bu alfabeyi empoze etmesi ile tartışmasız gerçekleşmiştir. Çünkü Sovyetler Birliğindeki toplumlar arasında kurulacak bir ortaklık, Rus dilinin yazı ve konuşma dili olmasına, kullanımının yaygınlaşmasına bağlıydı. Tüm bunlar, Türk alfabe birliğini parçaladığı gibi Sovyet Türklerinin Türkiye Türklerinden zamanla uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁹

b. 1. Bağımsızlıktan sonra alfabe değişimi

Azerbaycan'da, Sovyet hâkimiyeti boyunca kullanılan Kiril alfabesi, 1991 yılında yerini tekrar Latin alfabesine bırakmıştır. XX. yüzyıla gelinceye kadar Azerbaycan alfabesi üç defa değişmiştir:⁵⁰

Alfabeler	Kullanıldığı Tarihler
Arap Alfabeti	1929'a kadar
Latin Alfabeti	1929-1939 arası
Kiril Alfabeti	1939-1991 arası
Latin Alfabeti	1991'den itibaren

1929 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine, 1939'da, Stalin döneminde Latin alfabesinden Kiril alfabesine ve son olarak 1991'de Kiril alfabesinden tekrar Latin alfabesine geçilmiştir. 1991'deki alfabe değişikliği, Stalin'in zorla dayattığı gibi değil gönüllü olarak tercih edilen bir geçiş süreci olmuştur. Aslında her alfabe değişikliği, ulusal kimliğin tartışmalarını, ulusal dilin problemlerini gün ışığına çıkaran süreçler olmuştur. Arap alfabesi, Türk-

⁴⁸ Hatice Şirin, "Türklerde Alfabe ve Kimlik" , *Türkler*, c. 13, (2002) Yeni Türkiye Yayınları, s. 749.

⁴⁹ Ergün, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", s. 148.

⁵⁰ Ergün, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", s. 140.

İslam dünyasını ve geçmişini simgelemiş, Latin alfabesi çağdaşlaşmayı ön plana çıkarmış ve son olarak Kiril alfabesi Rus medeniyeti ile özdeşleştirilmiştir.

Latin alfabesine yeniden geçiş, Sovyet döneminden kalma siyasal ve kültürel medeniyete ait ne varsa hepsinin reddine zemin oluşturmuştur. Bağımsızlıktan sonra yapılan alfabe tercihi, Azerbaycan'ın öncelikle Batı dünyası ve Türkiye ile entegre olmasını sağlamış, uluslararası platformda kendini nasıl ve nerede tanımlayacağını gösteren ulusal bir yapılanmaya dönüşmüştür. Diğer bir deyişle Latin alfabesine geçiş, siyasal bir tercihin yüksek sesli bir ifadesidir.

Haydar Aliyev'in 18 Haziran 2001'de imzaladığı kararname ile Azerbaycan'ın bağımsızlığının en önemli simgesi olan Azerbaycan dilinin uygulama ve geliştirilmesine devlet elinin uzatılması, ana dilin öğretilmesi, bilimsel alandaki araştırmaların kapsamlı hale getirilmesi olurken kararnamenin en önemli yanı 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren tüm devlet yazışmalarının ve yayın organlarının Latin alfabesi ile yapılmasını kesin bir hükme bağlanmış olmasıdır.⁵¹

c. Bayrak ve millî marş

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet simgelerinden biri şüphesiz onun millî bayrağıdır. Bu bayrak, Azerbaycan Devleti'nin egemenliğinin sembolüdür. Kendisini, 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı kabul eden Azerbaycan, AHC döneminde kullanılan pek çok devlet sembolünün, yeni kurulan cumhuriyet tarafından da kullanılacağını ilan etmiştir.

Bayrağın üzerindeki her renk ve sembol özel bir anlam taşımaktadır. Bayraktaki mavi renk Türklüğü, kırmızı renk uygarlığı, yeşil renk İslamiyet'i, bayrağın ortasında duran ay ve sekiz köşeli yıldız da Türk boylarını sembolize etmektedir.⁵²

Bayraktaki renkler ve renklerin derinindeki anlam, Azerbaycan Türkçülüğünün siyasal temelini atan isimlerden biri olan Ali Bey Hüseyinzade

⁵¹ Kâmil Veli Nerimanoğlu, "Azerbaycan'ın Devlet Dili Siyaseti", s. 4, son güncelleme 20.12.2015, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357558>.

⁵² Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 281.

tarafından devlet ideolojisi ve devlet sembolü haline getirilmiştir. İlham Aliyev döneminin bir uygulaması olarak başlatılan 9 Kasım günü, 2009 yılından beri ülkede *Devlet Bayrak Günü* olarak kutlanmakta ve o gün tüm ülkede resmî tatil kabul edilmektedir. İlk *Devlet Bayrak Günü* kutlamaları, 9 Kasım 2010 tarihinde yapılmıştır.⁵³

Bağımsız bir devlet için en önemli ikinci sembol ise millî marştır. *Azerbaycan Marşı*'nın sözleri ilk kez 1919 yılında *Vatan Marşı* adıyla hükümet matbaasında *Milli Türküler* kitabında yayımlanmış, daha sonra bestelenmiştir. Bestesi Üzeyir Hacıbeyli'ye, güftesi Ahmet Cevad'a ait olan Azerbaycan Milli Marşı'nda, ülkenin ismi iki defa tekrarlanarak vatana seslenişle başlayan ve biten marşta vatan sevgisi ve kahramanlık duygularının altı çizilir, vatan uğruna gerekirse can vermeye ve kan dökmeye hazır olduğu vurgulu bir şekilde ifade edilir. Azerbaycan Cumhuriyeti, devlet marşı hakkında yönetmeliğin onaylanması konusundaki kanunu, 2 Mart 1993 tarihinde onaylamıştır.⁵⁴

d. Diasporaya yönelik politikalar

Sosyal, siyasi, ekonomik ve diğer nedenlerden ötürü kendi tarihî topraklarından zorla yahut gönüllü göç eden ama yurtdışında bir arada yaşamaya gayret ederek millî-manevi değer ve kültürel aidiyetlerini korumaya, anavatanlarındaki soydaşlarıyla da sıkı ilişkilerde bulunmaya devam ederek kendini Azerbaycanlı sayan insanların, Azerbaycan diasporasını oluşturduğu söylenebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere dünya üzerindeki 70'e yakın ülkede yaklaşık 50 milyon kadar Azerbaycanlı yaşamaktadır.⁵⁵

Sovyet döneminin ilk yıllarında Azerbaycan, azımsanamayacak kadar nüfus kaybı yaşamıştır. Gence, Karabağ ve Şeki gibi bölgelerde işgalci ordunun işkencelerine dayanamayan halk, kitlesel isyanlar çıkarmışsa da Kızıl Ordu birlikleri bu isyanları acımasız ve sert bir şekilde bastırmakta gecikmemiştir. Dolayısıyla on binlerce Azerbaycanlı katledilmiş ve birçoğu da bu baskılardan kurtulmak için Türkiye'ye ve Avrupa'ya göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu

⁵³ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 282.

⁵⁴ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 282.

⁵⁵ Diaspora Faaliyeti, son güncelleme 06.01.2017, http://www.azerbajjans.com/content_494_tr.html

süreçte yurtdışındaki aydınların göç ettikleri ülkelerdeki sosyal ve siyasi faaliyetleri, Azerbaycan diasporasının teşkilatlanması sürecinin temellerini atmıştır.

Yurtdışında, ilk organize ulusal toplulukların meydana gelmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonraki döneme dayanır. Azerbaycan diasporasının ilk örgütlenmesi, M. E. Resulzade başkanlığında, 1949 yılının şubat ayında, Ankara'da kurulan *Azerbaycan Kültür Derneği*'dir. 1956 yılında, Amerika'nın New Jersey eyaletinde kurulan *Azerbaycan-Amerika Cemiyeti* yine diasporanın önemli bir yapılanması olmuştur. Diaspora teşkilatlarının etkinliği, 20 Ocak 1990 faciasından sonra daha da artarak devam etmiştir.⁵⁶

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk diaspora faaliyetleri, Haydar Aliyev döneminde başlamıştır. 1991 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız olmasıyla birlikte tüm Azerbaycanlıların birlik ve beraberliğinin önemine vurgu yapmak adına, *31 Aralık Dünya Azerbaycanlıların Dayanışma Günü* olarak ilan edilmiş ve bu günü, tüm Azerbaycan vatandaşlarının aynı duygular içerisinde ve bir bayram havasında kutlamaları sağlanmıştır. Bu uygulama, çeşitli ülkelere dağılan Azerbaycanlıların kendi ulusal aidiyetlerini korumalarını, kültürel anlamda dayanışma içinde olmalarını hedefleyen ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet çıkarlarını da gözetken stratejik bir kimlik politikasıdır.⁵⁷

Haydar Aliyev'in diaspora ile ilgili çalışmalarından bir diğeri ise 23 Mayıs 2001 tarihinde çıkarılan bir kararname ile 9-10 Kasım 2001 tarihinde Bakü'de *Dünya Azerbaycanlılar I. Kurultayı*'ni gerçekleştirmesidir. Haydar Aliyev, ayrıca, 5 Temmuz 2002 tarihinde *Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi'nin Kurulmasına İlişkin* bir kararname de imzalamıştır. Sonrasında, İlham Aliyev'in 19 Kasım 2008 tarihli ve 54 sayılı emri ile *Dış*

⁵⁶Diaspora Faaliyeti, son güncelleme 06.01.2017, http://www.azerbaijans.com/content_494_tr.html

⁵⁷ İsa Tosun, "Ermenistan Ve Azerbaycan Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması", The Journal Of Europe-Middle East Social, Science Studies, c. 2, s. 2, (2016): s. 226.

Ülkelerde Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi Temelinde Diasporayla İş Devlet Komitesi oluşturulmuştur.⁵⁸

e. Dil politikaları

Bağımsızlık sonrası, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dil politikaları ulus inşası sürecinin öncelikleri arasında yer almıştır. Çünkü ulusal dil, ulusal bağımsızlık ve devlet egemenliği ile ilgili tartışmaların odak noktasında yer almaktaydı.

Sovyetler Birliği döneminde Rusçanın baskın olması, Azerbaycan'ı iki dilli olmaya itmiştir. Eğitim ve kariyer imkânları açısından en fazla rağbeti Rusça görmüştür. Azerbaycan okulları ile kıyaslandığında Rus okullarının her ihtiyacına hemen karşılık verilirdi. Rus okullarında, öğretmenler daha nitelikli ve eğitim daha yüksek düzeyliydi. Ortaöğretim kurumlarındaki Rusça bölümlerde Azerbaycan dili seçmeli ders olarak verilmekte ve Azerbaycan dili sınavları öğretim programlarına dâhil edilmemekteydi. Dolayısıyla, Rus okullarında yalnızca Azerbaycanlı olmayanlar değil, Azerbaycanlılar dahi kendi dillerinin derslerine giremiyor ve aileler bu okullarda Azerbaycan dilinin öğretilmesini istemiyorlardı.⁵⁹

Bağımsızlıktan sonraki birkaç yıl içerisinde, özellikle 1991-1995 yılları arasında Azerbaycan'ın devlet ve dil politikasında *Türkçülük* vurgusu daha belirginken sonraki dönemlerde *Azerbaycancılık* ⁶⁰ ideolojisi ulusal dil politikasının temelini oluşturmaya başlamıştır.⁶¹

Bağımsızlıktan sonra, tartışmaların en belirleyici noktası, Türk dili formülüne karşı çıkanların, Azerbaycan dilinin her ne kadar Türk dili ailesi grubuna girse de artık bağımsız bir dil olarak geliştiğini ve yalnızca Türk terimiyle sınırlandırılmayacağını savunmaları olmuştur. “Türk” terimine karşı

⁵⁸Diaspora Faaliyeti, son güncelleme 06.01.2017, http://www.azerbajjans.com/content_494_tr.html.

⁵⁹ Jale Garibova, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar Dil Sorunu Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), s. 108.

⁶⁰ 1918-1920 yılları arasında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ideolojik alt yapısını oluşturan, Türkleşme, İslamlaşma ve Çağdaşlaşma ideolojilerinden soyutlanarak kendi başına gelişen bir kavram ve devlet ideolojisinin adıdır.

⁶¹ Garibova, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar*, s. 112.

çıkanlar, bu terimin yalnızca Türkiye Türkçesi'ni karşıladığını, Azerbaycan dilinin zaman içerisinde kendine özgü bir gramer yapısına sahip olduğunu ve farklı gelişim gösterdiğini, geniş anlatım ve yüksek düzeyde yazı normlarına sahip bağımsız bir dil olarak ortaya çıktığını söylemişlerdir. *Türk* referansına, dönemin cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de sıcak bakmamıştır. Bu nedenle 1995 yılında, uzun süreli tartışmalar ardından dilin adı “*Azerbaycan dili*” olarak kabul edilmiştir.⁶²

Azerbaycan dilinin, 1995 anayasasında resmen kabul edilmesine rağmen etkili bir şekilde kullanılmadığı gözlenmiştir. Azerbaycan dilindeki kaynakların yetersizliği, Latin alfabeli yayınların yok denecek kadar az olması gibi başlıca nedenler, dil politikasının önündeki en büyük engel olmuştur. Azerbaycan insanı, kendi diline verdiği ehemmiyetin karşılığını özellikle kamu alanında görememiştir. Tüm bunlardan ötürü 2001 yılında, cumhurbaşkanı tarafından imzalanan *Devlet Dilinin Uygulanması İşinin Yetkinleştirilmesi Hakkında* başlıklı ferman ile birlikte dil politikası için artık ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu fermanın kabul edilmesiyle dil politikasının planlı bir şekilde topluma entegre olmasını öngören devlet, artık devlet kurumlarında Azerbaycan diline geçilmesini ve bu dilin kullanılmasını etkinleştirmiştir.⁶³

2003 yılını takiben çıkarılan *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Dili Hakkında* başlıklı yeni yasa ile mevcut yasaların dil ile ilgili olan maddelerinde bazı değişiklikler yapılmakla birlikte, bu yasaya devlet dilini temel alan yeni maddeler eklenmiştir. Bu yasa ve sonraki yıllarda çıkarılan buna benzer yasalar Azerbaycan dilinin artık tüm alanlarda kullanılmasını mecbur kılmış, hem idari hem de hizmet alanlarında Azerbaycan dilinin üstünlüğü kabul edilmiştir. Buna ilaveten yeni yasa, devlet dilinde yayınlanmakta olan televizyon ve radyo programlarını sunan spikerlerin devlet dilini çok iyi bilmeleri, hatasız ve açık konuşma meziyetine sahip olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca,

⁶² Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in, Azerbaycan Cumhuriyeti Yeni Anayasa Tasarısında Devlet Dili Maddesinin Detaylı Olarak Görüşüldüğü Toplantıda Konuşması, son güncelleme 08.11.2016, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/7360077.html>.

⁶³ Garibova, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar*, s. 114.

Azerbaycan'da yayınlanan yabancı sinema ve televizyon programlarının Azerbaycan diline çevrilerek yayınlanmasını zorunlu hale getirmiştir.

Anayasanın dil ile ilgili maddelerinde, eğitim dilinin de Azerbaycan dili olması gerektiği, ülke vatandaşlarının başka dillerde eğitim almalarının mümkün olduğu fakat hiçbir Azerbaycanlının kendi dilini kullanmaktan men edilemeyeceği belirtilmiştir.⁶⁴ Tüm bu gelişmeler, Azerbaycan dilinin statüsünü yükseltmiştir. Dilin yasa ile birlikte toplum hayatına resmen girmesi, tüm alanlarda doğal olarak Azerbaycan dilinin daha etkin kullanılmasını sağlamış, Rusçanın öneminin ve işlevinin giderek kaybolmasına neden olmuştur. Rusça, ikinci dil yahut seçmeli ders konumuna düşmüş, Sovyetler Birliği dönemindeki durumun tersine aileler, çocuklarını artık Azerbaycan okullarına göndermeye başlamıştır.

f. Din ile ilgili politikalar

Çeşitli dil ve dinlerin kaynaştığı kozmopolit bir bölge olan Azerbaycan'ın günümüz siyasi, sosyal ve dinî hayatındaki değişimleri anlamak adına Çarlık Rusyası ve Sovyet hâkimiyetindeki Azerbaycan'dan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Çarlık Rusya'sının diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, Azerbaycan'daki temel siyasetinin de asimile etmeye yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Millî birliğin ve millî uyanışın önüne geçmek için hayatın her alanına müdahale etmekten kaçınmamış olan Çar hükümeti, özellikle mezhep farklılığını körüklemekten kaçınmamıştır. *İdare-i Ruhaniye* adı altında kurulan ve Şiiler için *Şeyhü'l-İslam*, Sünniler için *Müftü* unvanlarını taşıyan dinî teşkilat, hükümete bağlanmıştır. Dahası "Ali" ve "Ömer" adını verdikleri mektepler kurarak her mezhebin kendi mensubu olduğu okula gitmeleri sağlanmıştır.⁶⁵

Sovyet hükümetinin her alanda olduğu gibi, din ile alakalı her şeye ve özellikle toplumu kuşatan İslam'a karşı mücadele etmesi kaçınılmaz olmuştur.

⁶⁴ Rahim Agamalyev, "Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sistemi", son güncelleme 31.12.2016, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/agamalyev.htm.

⁶⁵ Abdulvahap Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma", *Bilig*, c. 25 (2001): 25.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti ile beraber din üzerindeki baskılar artmış, cami ve medreseler kapatılmıştır. Stalin döneminde kurşuna dizilen binlerce bilim insanının arasında hatırı sayılır ölçüde Müslüman din adamı da bulunmaktadır. Dine karşı uygulanan normal olmayan bu baskılar, İslam dini karşıtı gazete ve dergiler ile de desteklenmiştir. Dinî kimliği yok etme çabaları, Stalin'in ölümüne kadar şiddetli ve yoğun bir şekilde devam etmiştir.⁶⁶ Birçok vakıf ve mescit topraklarına el konulmuş, cami ve medreseler kapatılmış, uzun yıllar boyunca dinsizlik propagandası yapılmıştır.

Sovyet rejiminin, halkın dinden uzaklaşması ve inananlar nezdinde dini, gericilikle eş tutma algısını yayma politikasına karşı, Rus idaresinde laik eğitim almış Azerbaycan aydınları harekete geçmiştir. Müslüman toplumda güçlü bir tabaka olarak ortaya çıkan Mirze Fethali Ahundzade, Hasan Bey Zerdabi, Celil Memmedguluzade gibi aydınlar asıl, yobazlaştırılan dinin insanların önünde engel teşkil ettiğini basın-yayın organları, tiyatro ve edebiyat aracılığıyla halka duyurmaya gayret etmişler ve dinden kopuk yerel din adamlarını gözden düşürmüşlerdir. Velhasıl bu aydınlar dine karşı değil, dini kullanarak toplumu cehalete ve geri kalmışlığa sevk edenlere karşı mücadele vermişlerdir.⁶⁷

f.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Din Politikaları

Birçok problemle baş etmek durumunda kalan yeni devlet millî, manevi ve kültürel bütünlüğü temin etmek ve Sovyetlerin açtığı boşlukları doldurmak zorunda kalmıştır. Bu boşluklardan biri de din meselesidir.

Devlet başkanı Haydar Aliyev ile oğlu İlham Aliyev'in 1994'te birlikte hacca gitmeleri ve düzenli bir şekilde kimi yerel ibadet mekânlarında ve restore edilen türbelerde dinî merasimlere iştirak etmeleri, insanlara örnek teşkil eden sembolik hareketler olmuştur.⁶⁸ Böylece yeni iktidar, resmî dinî örgütlenmeleri destekleme eğiliminde olduğunu göstermiştir.

Yeni dönemde, Sovyet döneminde oluşan millî ve manevi boşluklar doldurulmaya başlanmıştır. Azerbaycan devleti, öncelikle bu alanda kendi

⁶⁶ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 225.

⁶⁷ Sevinç Alkan Özcan-Vügar İmanbeyli, *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), s. 173.

⁶⁸ Alkan Özcan-İmanbeyli, *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, s. 180.

kadrolarını yetiştirme gayreti içine girmiştir. Bu sebeple de aralarında Türkiye, İran, Pakistan, Malezya, Mısır, Libya, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin bulunduğu bazı İslam ülkelerine, ilahiyat eğitimi alma amacıyla öğrenciler göndermiştir.⁶⁹

Bağımsızlıktan sonra halk, millî ve dinî bayramlarını devlet yetkilileriyle beraber ve serbestçe kutlamıştır. İslam hakkındaki bilgi çoğalmış, yeni camiler inşa edilmiş, medreseler ve üniversiteler kurulmuştur. Uzun yıllar kapalı olan ziyaret yerleri halka açılmıştır. Dinî değerlere saygı ve bağlılık duygusu yeniden canlanmıştır. Nevruz bayramı ve aşure günü ile birlikte Kurban ve Ramazan bayramları da resmî tatil ilan edilmiştir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da din ve inanç özgürlüğü, temel hak ve hürriyetler bazında anayasada emniyet altına alınmıştır. Vatandaşlar hiçbir zorlama olmaksızın kendi dinini seçebilme ve bu dinin gereklerini yerine getirme veya getirmeme özgürlüğüne sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti, dinin gerektirdiği inanç ve ibadet özgürlüğünü, “Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkında Kanun”un ilk maddelerinde hukuki olarak garanti altına almıştır.⁷⁰

Din derslerinin, yalnızca yükseköğretimde olması, ilkokul, ortaokul ve lisede din eğitiminin olmaması, bilhassa Azerbaycan'daki ilahiyatçıları, gençleri dine yaklaştıracak ve dinin yanlış tanınmasını, taklitçiliği ve bağnazlıkları ortadan kaldıracak bazı yollar aramaya teşvik etmiştir. Bu anlamda, okullardaki dinî eğitimin de ilahiyatçılar tarafından verilmesi, tartışılan konular arasında yer almıştır. Bugünün Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bu gibi problemlerle pek karşılaşılmamaktadır. Çünkü yeteri kadar ilahiyatçı kadro mevcut hale getirilmiştir.⁷¹

Azerbaycan anayasasında, Sovyet yasalarını bertaraf etmek ve demokratik bir yönetim sağlamak adına dinî alanda da değişiklikler yapılmıştır. Din ve Devlet İlişkisi, Vicdan Özgürlüğü, Dini İtikat Özgürlüğü başlıklı yasalar ile dinî inanç ve ibadet hakkı garanti altına alınmıştır. Eğitim alanında kadroların

⁶⁹ Alkan Özcan-İmanbeyli, *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, s. 195.

⁷⁰ Azerbaycan Anayasası, Madde 4, s. 4.

⁷¹ Alkan Özcan- İmanbeyli, *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, s. 202.

yetersizliği giderilmiş, çeşitli dinî yayınlar ile halkın, dinin esaslarını ve din ile alakalı bilgileri ana kaynaklardan almaları sağlanmıştır. Sonuç itibariyle Azerbaycan halkı, uzun süre Sovyet yönetimi altında manevi anlamda büyük sarsıntılar yaşamış olsa da, bağımsızlık kazanıldıktan sonra İslam, bu bölgede millî kimliğin önemli bir unsuru olarak yeniden canlanma imkânına kavuşmuştur.

g. Eğitim ile ilgili politikalar

XX. yüzyılın sonunda bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da her alanda olduğu gibi eğitimde de birçok reforma gidilmiştir. Bağımsızlık sonrasında eğitim sistemine stratejik bir önem atfedilmiş ve eğitim, üzerinde hassasiyetle durulan bir alan olmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde amaç Sovyet insanı/*homo sovieticus* yaratmak olduğu için millî ve kültürel değerler bir kenara atılmış ve Azerbaycan'ın prensipleri haline gelen Türkleşmek, İslamlaşmak ve Batılılaşmak sloganları yasaklanmıştır. Ancak Sovyet yönetiminin bu baskıcı ve yönlendirici eğitim sisteminin daha önceki eğitim sistemine kıyasla önemli bir farkı vardır ki o da bu süreçte eğitimin yaygınlaştırılmış ve zorunlu hale getirilmiş olmasıdır. Böylece Azerbaycan nüfusunun eğitim seviyesi yükselmiş ve hatta 1960-1970'li yıllarda okuma-yazma oranı yüzde yüze yaklaşmıştır.⁷²

Eğitim alanında yapılan en önemli değişikliklerden biri, Sovyet döneminde olan öğretmen merkezli eğitim anlayışı ile bu anlayışın yöntem ve tekniklerinin terkedilerek eleştirel yaklaşımli, düşünme becerilerini geliştiren ve öğrenci odaklı yöntemlere geçilmiş olmasıdır. Yeni dönemde, Azerbaycan Eğitim Bakanlığı öncülüğünde, hali hazırda eğitim görenleri ve gelecek nesilleri kapsayan ve onları modern topluma hazırlayacak olan bir eğitim modeli hazırlanmıştır. Bu model, 30 Aralık 1992'de kabul edilen ve 58 maddeden oluşan “*Eğitim Kanunu*” ile pekiştirilmiştir. Bu kanun ile eğitim sistemini içine alan bütüncül devlet yaklaşımından uzaklaşmak ana ilke olarak

⁷² Rehman Seferov- Akif Akkuş, “Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi,”*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.13 (2005): s. 12.

benimsenmiştir.⁷³ Bu kanunun amacı, gençlerde millî şuuru geliştirmek ve Azerbaycan kimliğine vurgu yapmaktır.

Eğitim Kanunu ile yapılan değişiklikler özellikle dil, din ve tarih gibi önemli mevzuları kapsamaktadır. Sovyet döneminde okutulan Sovyet Komünist Partisi Tarihi ve İlmi Komünizm gibi derslerin yerini Azerbaycan Dili, Azerbaycan Edebiyatı, Azerbaycan Tarihi ve Azerbaycan Anayasası dersleri almıştır. Ayrıca bu derslerin orta öğrenimdeki ders saatleri arttırılmıştır. Sovyet döneminde Marksizm'in öğretilerini veren İçtimaiyat adlı dersin yerini, İnsan ve Cemiyet adlı millî kültür ve değerleri öğreten ders almış ve bu ders 8-11. sınıflarda ders yılı başına 34'er saat olmak üzere verilmiştir.⁷⁴

SSCB'ye özgü her unsur, yeni dönemde hazırlanan müfredat ve ders programlarından çıkarılmıştır. SSCB döneminde, vatandaşların hangi mesleğe yöneleceğinin planlanıp ona göre müfredat belirlenmesi uygulaması da kaldırılarak her Azerbaycan vatandaşı ilkokuldan itibaren yeteneklerine göre yönlendirilmeye, akademik anlamda başarılı olamayan öğrenciler ise mesleki ve teknik okullara gönderilmeye başlanmıştır.⁷⁵

Sovyet güdümündeki Azerbaycan eğitimi, ülkenin belli ideolojiler eksenine girmesini amaçlamıştır. Bağımsız Azerbaycan'da ise çağdaşlaşan, gelişen ve değişen dünyayı yakalama ve demokratik değerleri topluma yerleştirme arzusu, eğitim sisteminin en temel amaçları olarak görülmüştür. Ayrıca yeni eğitim sisteminin çerçevesini, demokrasi ve laiklik ile beraber millî ve uluslararası normlar oluşturmuştur.

h. Kültür ile ilgili politikalar

Bağımsızlığın ardından Azerbaycan'ın hızla gelişmesinde, kültür alanında izlenmiş olduğu politikalar da önem arz etmektedir. 2001 yılında Kültür Bakanlığı, 5 yıllık "Azerbaycan Kültürünün Gelişimine Dair Devlet Programı" hazırlamıştır. Bu program ile Azerbaycan'ın izlediği kültür politikasının istenilen

⁷³ J. Akhundova, "Azerbaycan'da Sosyoekonomik Dönüşüm ve Eğitim," *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 01, s. 01 (2016): s. 10.

⁷⁴ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 289.

⁷⁵ Akhundova, "Azerbaycan'da Sosyoekonomik Dönüşüm ve Eğitim", s. 11.

stratejik hedeflere ulaşması amaçlanmıştır.⁷⁶ Programın öncelikleri arasında bulunan kültürel ve tarihî mirasın korunması ile millî sinemanın yeniden kalkındırılması maddeleri Azerbaycan kimliğinin ön planda tutulması ile yakından ilgilidir.

Kültür alanında atılan adımlarda, devletin özel bir ilgisi ve desteği vardır. *Millî Sinema Haftası* düzenlenmesi, son yıllarda uluslararası yarışmalara katılım, 2011'de Eurovision yarışmasında alınan birincilik, *Uluslararası Muğam* (Azerbaycan Halk Müziği) *Merkezi*'nin tesisi, 2015 Avrupa Oyunlarına ilk ev sahipliğini üstlenmesi Azerbaycan kültüründeki hızlı gelişmelerin birer kanıtıdır.

Azerbaycan'da Ulusal Televizyon ve Radyo Kurulu (Azerbaycan Respublikası Millî Televiziya ve Radio Şurası) 2007 yılı 14 Mart'ta aldığı kararla, Azeri televizyonlarında yabancı dilde yayın yapılmasını yasaklamış; Rusya, Brezilya, Hindistan ve Türkiye de dâhil olmak üzere yabancı ülkelerde çekilen dizilerin yayınlanması engellenmiştir. Bu kararın altında elbette, Azerbaycan dilinin yabancı dillere karşı korunması, millî kültür ve bilincin gençlere aşılması yatmaktadır. Azerbaycan hükümeti bu kararla, televizyon kanallarını, yerel dizi ve film çekmeye ve onları kendi insanına, kendi lisanına, kendi kültürüne dokunmaya teşvik etmiştir.⁷⁷

1. Millî tarih yazımı

Kimlik tanımlarından biri olan “ortak değerler uğrunda yaşama bilinci”nden ilham alınarak, geçmişi meşrulaştırmak ve şimdiki zamanı daha sağlam bir zemine oturtmak, ulus olmanın ve ulusallaşmanın en temel şartı olarak görülmüştür. Bu da ulus tarihçiliğini ve millî bir tarih yazımını gerekli kılmıştır. Ulusal tarihlerin, bilimsel olması bir yana devletlerin, kamusal alanda soyut anlamda icat ettikleri ulus-devlet olgusuna ve ulus kimliğine somut bir zemin oluşturmak için tasarlandığı görülür. Buradaki kurgusal amaç; kitlelerin aidiyetlerini belirlemelerini ve diğer bireylerle kader birliği yapmalarını sağlamak, gruplar arasında birlik ve dayanışmanın kurulmasıyla ortak bir

⁷⁶Kültürün Gelişimi, son güncelleme 23.01.2017, http://www.azerbajans.com/content_1028_tr.html.

⁷⁷Azeri Televizyonunda Türkçe Yasağı, son güncelleme 10.02.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/azeri-tv-sinde-turkce-yasagi-7689002>.

devletle bağ oluşturması ve ulusu bir arada tutma gayesidir.⁷⁸ Bu sebeplerden dolayıdır ki bir ülkedeki tarihin öğretim biçimi, anlayışı ve geçmişe bakışı ülkenin asıl kimliğini de gözler önüne serer.

Azerbaycan, ulusçu bir anlayış çerçevesinde tarihsel ve kültürel kimliğin oluşturulması ve yeniden canlandırılması için resmî bir ulusal tarih yazıcılığına önem vermiştir. Azerbaycan halkının güçlü bir devlet olarak var olması ulusal dinamiklerin orijinal olarak yansıtılmasıyla ve Azerbaycan entelektüellerinin ulusu ortak değerler etrafında birleştirip kaynaştırmasına bağlı idi. Bundan ötürü Azerbaycan, ulus kavramının içini ne kadar millî motifler ve dinamiklerle doldurabilirse uluslaşma yolunda o kadar ilerleyebilecekti.

Sovyetlerin milletler politikasında; her bir Sovyet devleti kendi sınırlarının dışına çıkmadan tarihini inceleyecek, komşularıyla irtibat kurmayacaktı. Bu nedenle Sovyet güdümündeki Azerbaycan tarihine bakıldığında Azerbaycan halkının uluslaşmaya başladığı zamandan günümüze kadar hep bu topraklar üzerinde yaşadığı varsayılmıştır.

Elçibey iktidarında tarih anlayışı, yalnızca Türk tarihine atıfta bulunmakta iken; Haydar Aliyev, en eski çağlardan günümüze kadar Azerbaycan topraklarında kurulan bütün devletlere yer vermiştir. Bu sayede Azerbaycan tarih yazımında tek bir ulusun tarihinden ziyade folklorik imgelerin ön plana çıktığı, kozmopolit yapıda bir ulus tarihinin tarihçiler tarafından incelenmeye ve *Azerbaycan Tarihi* başlığı altında yazılmaya başlandığı görülür.

Sovyetlerin tüm politik kurgularına rağmen Azerbaycan tarihçiliği, geçmişten getirdiği köklü birikimle ve bağımsızlığın da etkisiyle ulus-devlet olma yolunda kendi gerçek tarihinin gün yüzüne çıkartılması yolunda önemli adımlar atmıştır. Azerbaycan, tarihini yeniden yazarken, XIX. yüzyılın başlarında “Azerbaycan’ın Rusya’ya gönüllü katıldığı” yolundaki Sovyet tezini çürütmeye çalışmıştır. Yeni yazılan tarih kitaplarında, iddia edilenin tam aksine

⁷⁸ Fuat Hacısalihoğlu, “Azerbaycan’da Ulusal Tarih Yazımı”, *History Studies: International Journal of History*, c. Special Issue - Enver Konukçu Armağanı (2012): s. 177.

aslında Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edildiği, çeşitli müelliflerin eserleri ve birtakım tarihî belgeler ışığında kanıtlanma yoluna gidilmiştir.⁷⁹

Millî kimliğin oluşumunda ve millî bir devletin inşasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin, Azerbaycan için önemi göz ardı edilemez. Ancak, AHC'nin 1918-1920 tarihleri arasındaki varlığı, Sovyet tarih kitaplarında “Sovyet hâkimiyetinin geçici olarak düşmesi” ya da “ihtilal aleyhtarlarının ve Müsavatçıların hükümranlılığı” olarak değerlendirilerek bu devletin varlığı bile inkâr edilmiştir. Bağımsızlıktan sonra bu konu pek çok tarih kitabında Sovyetlerin ideolojisi eleştirilerek ele alınmış, millî bir çerçeve etrafında tarihî kaynaklarla bilimsel bir boyut kazandırılmıştır.⁸⁰

i. Para ile ilgili politikalar

AHC döneminde Azerbaycan hükümeti adına 1919 yılında 100 manatlık para biriminin birkaç nüshası basılmıştır. 1919-1920 yılında piyasaya girmiş para birimlerine Azerbaycan dilinde *manat*, Rusçada ise *ruble* adı verilmiştir. Bu isimlendirmedeki amaç, uzun yıllar boyunca Rusya'nın kâğıt paralarına alışmış olan halkın o sıralar hala piyasada olan Rus rublesine karşı yeni millî paraya olan inancını artırmaktır. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu alandaki ekonomik politikası, millî para birimi olan manatın uluslararası alanda tanınmasına yöneliktir.⁸¹

Millî paranın temeli için, Azerbaycan cumhurbaşkanı, 11 Şubat 1992'de “Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankasının Tesisine Dair” kararnameyi imzalayarak, millî bankanın oluşturulmasını sağlamıştır. 15 Temmuz 1992 tarihinde “Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Parasının Tedavüle Sokulmasına Dair” başlıklı diğer bir kararname ile de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin millî parası olan manatın yeniden tedavüle sokulması sağlanmıştır.⁸²

Bağımsız Azerbaycan'ın resmî para birimi manat için seçilen semboller, Azerbaycan halkının tarihini ve özelliklerini yansıtacak şekilde hazırlanmıştır.

⁷⁹ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 286.

⁸⁰ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 286.

⁸¹ 1918-1920'lerde Basılmış Paralar ve Değerli Kâğıtlar, son güncelleme 10.03.2017, http://www.azerbajjans.com/content_846_tr.html.

⁸² Bağımsızlık Dönemi Paraları, son güncelleme 12.03.2017, http://www.azerbajjans.com/content_848_tr.html.

Banknotların arka yüzünde Azerbaycan'ın M. Emin Resulzade, N. Gencevi gibi tarihî şahsiyetlerine ve Şirvanşahlar Sarayı, Kız Kalası gibi tarihî anıtlarına yer verilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın millî parası manatın, uluslararası alanda kendine has millî özellikleriyle tanıtılmasına gayret edilmiştir.⁸³

j. Tarihî günler

Bir milletin bilhassa hatırladığı ve onun belli başlı önemli tarihlerini nesilden nesile aktaran hususi günleri vardır. Bu günler, çoğu zaman millî kimliğe gönderme yapar ve millet için önemli bazı olayların akıllardaki yerini tazeler. Azerbaycan için tarihi boyut taşıyan dört önemli milli olay da takvimde milli kutlama-anma günleri arasında yerini almıştır.

28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) kurulmuştur. Bu cumhuriyet, Müslüman Doğu'da kurulan ilk laik demokratik devlet olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca bu cumhuriyet, bağımsız Azerbaycan devlet geleneğinin ilk örneği olması bakımından Azerbaycan tarihinde büyük önem taşımaktadır. 1990 yılından bu yana AHC'nin kuruluş tarihi *Cumhuriyet Günü* adı altında resmî bayram olarak kutlanmaktadır.

1988 yılının ilk günlerinde Azerbaycan halkı Ermenistan'ın saldırılarına maruz kaldı. Moskova yönetiminin yaşananlara göz yummasını protesto etmek için yüzbinlerce Azerbaycanlı 17 Kasım günü Bakü'nün Azatlık Meydanı'nda toplandı ve süresiz eylem başlattı. Bu, Sovyetlere karşı yapılan ilk kapsamlı eylemdi ve bağımsızlığın yolunu açan millî bir hareketti. Çünkü ülkenin bağımsızlığı ilk defa burada dile getirilmişti. Ayrıca bu eylem, Sovyetler Birliği tarihindeki en büyük kitlesel eylem olarak kayıtlara geçmiştir. Bağımsızlığa giden yolda atılan ilk adım olarak 1992 yılından bu yana her yılın 17 Kasım günü, *Milli Dirçeliş Günü* olarak kutlanmaktadır.⁸⁴

Sovyetler Birliğinin son demlerinde 31 Aralık 1989'da Ebulfez Elçibey'in talimatı ile Aras Nehri'nin kıyısında yürüyüşler yapılmış ve dikenli teller aşmıştır. Böylece nehrin iki yakasına toplanan Azerbaycanlılar birlik ve

⁸³ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, s. 282.

⁸⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Resmî Bayramları ve Anım Günleri, son güncelleme 13.02.2017, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/85549954.html>, 13.02.2017.

beraberlik sloganları ile dünyaya tek bir millet oldukları mesajını vermişlerdir.⁸⁵ 1993 yılında Haydar Aliyev'in kararı ile 31 Aralık, *Dünya Azerbaycanlılar Dayanışma Günü* olarak kutlanmaya başlandı.

Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından saldırıya uğradığı sırada, Sovyet yönetimi bu durum için önlem almak yerine büyük bir askerî birlikle Azerbaycan'a girmiş ve kadın, çocuk, yaşlı demeden silahsız sivilleri katletmiştir. 137 kişi öldürülmüş, 700 kişi yaralanmış ve 800'den fazla kişi de gözaltına alınmıştır. 20 Ocak'ta bağımsızlık uğruna şehit olanlar Şehitler Hiyabanı'na defnedilmiştir.⁸⁶ Bu olay, bağımsızlık hareketlerini daha da perçinlemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin dönüm noktası olarak kabul edilen “*Kanlı Ocak*”tan bir buçuk yıl sonra Azerbaycan, bağımsızlığını ilan etmiştir. O tarihten bu güne her yıl, *20 Ocak 1990 Şehitlerini Anma Günü* adıyla ülke çapında anma törenleri düzenlenmektedir.

18 Ekim Azerbaycan Cumhuriyeti Bağımsızlık Günü resmî takvimde yerini alan diğer önemli bir gündür. 1995 anayasası, ilk bağımsız Azerbaycan Anayasa'sıdır. *12 Kasım Anayasa Günü* adıyla resmî olarak anılmaktadır.⁸⁷ Ülkedeki kaos ortamına son veren, toplumsal mutabakatın sağlanmasını temin eden ve ardından uluslararası kural ve ilkelere dayanan bağımsız devlet yapılanma süreci başlatan Haydar Aliyev'in, Azerbaycan yönetimine geçişinin tarihi olan 15 Haziran, *Azerbaycan Halkının Milli Kurtuluş Günü* olarak resmen yad edilen bir başka ehemmiyetli gündür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bağımsızlığını yeni kazanmış her devlet gibi millî kimlik, aidiyet ve birliktelik, Azerbaycan'ın da en acil ihtiyaçlarıydı. Bu ihtiyaçlara binaen bağımsızlık sonrasında Azerbaycan, millî ve ulusal bir kimlik inşa etmek için birtakım kimlik politikaları uygulamıştır.

⁸⁵ Eldeniz Abbaslı, “*Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü*,” son güncelleme 13.02.2017, <http://www.turansesi.com/>.

⁸⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Resmi Bayramları ve Anım Günleri, son güncelleme 13.02.2017, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/85549954.html>.

⁸⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Resmi Bayramları ve Anım Günleri, son güncelleme 13.02.2017, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/85549954.html>.

Çok yönlü, çok güçlü, iyi düşünülmüş, bazen ustaca ve akıllıca bazen de acımasızca uygulanmış bir *Sovyet insanı* projesinden sonra ulusal bir kimlik inşa etmek, bağımsız Azerbaycan'ın yüzleştiği en büyük problemdir. Fakat milletleşme sürecinin en erken başladığı Sovyet ülkesi olması ve bu sürecin yüz yıldan fazla bir geçmişe dayanması, bağımsızlık sonrası ilk hükümetlerin ve başkanlarının en büyük avantajlarıdır.

Meseleye bu iki noktadan bakıldığında, bağımsızlık sonrası yürütülen pek çok kimlik politikasının orijinal olmaktan çok, Rus-Sovyet politikalarını bertaraf etmek ve tersine çevirmek yahut eskiden zaten tartışılmış, denenmiş hatta geçici bir süreliğine de olsa uygulanmış olan politikaları yeniden hayata geçirmek şeklinde olduğu görülmektedir.

İlk etapta, kimlik politikasının ideolojisini şekillendirmek için takip edilen ana unsurun *Türkçülük* olduğu fakat daha sonra yerini *Azerbaycancılık* fikrine bıraktığı görülür. Etnik farklılıkları göz önünde bulunduran ve coğrafi bir adlandırmaya dayalı geliştirilen bu politika değişikliğini hem yeni bağımsız devletin iyi bir manevrası hem de uygulanan politikaların durağan değil gelişen bir şekilde seyretmesi bakımlarından olumlu değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlık sonrası kimlik politikalarının uygulama şekilleri, Sovyetler dönemi ile kıyas edildiğinde, Sovyetlerin ekseriyetle dayatmacı ve onur kırıcı teamüllerine nazaran millî gururu okşayan, köklü bir tarihe atıf yapan, bağımsızlık ve özgürlüğü vurgulayan, birleştirici ve kapsayıcı bir üslupla hayata geçirildikleri dikkati çeker.

Usul ve tarz olarak, Sovyetlerin cebren ve tepeden inme yöntemlerinin aksine; komisyonlar kurarak, bu komisyonlara işinin ehli ve halkın saygısına sahip kimseleri getirerek ve halka mal ederek yapılmaya çalışıldığı ilk bakışta dikkat çeken hususlardandır.

Kimlik politikası açısından Azerbaycan hükümeti genel olarak eğitim, kültür, dil, din, tarih yazımı alanlarına ehemmiyet vermiştir. Bu alanlarda uyguladığı politikalar referandum, kararname/ferman, komisyon, kanun-anayasa

gibi organlarla belirlenmiş; dergi, ansiklopedi, gazete, televizyon, radyo, ders kitapları vb. enstrümanlar ile de hayata geçirilmiştir.

İlk uygulamaların, paranın üzerindeki resimlerin değiştirilmesi, belli başlı yer ve bina adlarının değiştirilmesi gibi daha çok göz önünde bulunan şeylere yönelik olduğu, nispeten kolay fakat dikkat çekici olan, genel fotoğrafı değiştirmeye yönelik uygulamalar olduğu söylenebilir. Daha sonraki politikalar ise dil, din, eğitim gibi daha karmaşık fakat daha kalıcı alanları kapsamaktadır.

Kimlik politikalarının hazırlanmasında ve uygulanmasında Azerbaycan sınırları dışında yaşayan Azerbaycanlıların da unutulmadığı görülmektedir. Bağımsızlığın daha ilk dönemlerinden itibaren diasporadakilerin anavatanla ilişkilerini geliştirmeye yönelik uygulamalara ve bilhassa kimlik vurgusu yapan faaliyetlere ehemmiyet verilmiştir.

Bağımsız Azerbaycan'ın millî kimlik yaratma sürecindeki tablosuna genel olarak bakıldığında, geliştirilen politikaların başarı ile uygulandığı, Sovyet döneminin dayattığı pek çok menfi unsurun hafızalardan silindiği, insanların, hayatın her alanında tamamen Azerbaycanlı olmaya ve kendi milletlerine sarılmaya teşvik edildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

AGAMALIYEV, Rahim. “Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sistemi”,
Son güncellenme 31 Aralık, 2016,
http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/agamaliyev.htm.

AKPINAR, Yavuz. “Türk”, *TDV İA*, C. 41(2012): s. 503.

AKHUNDOVA, J. “Azerbaycan'da Sosyoekonomik Dönüşüm ve Eğitim”, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 01 / S. 01(2016): s. 8-13.

ALKAN Ö., Sevinç/İMANBEYLİ, V.: *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, İstanbul:Küre Yayınları, 2014.

ALİYARLI, Süleyman. “Azerbaycan’ın Devlet Bağımsızlığı Fikri: Tarihsel Açıdan”, *Türk Dünyasına Bakışlar, Mehmet Saray’a Armağan*, (Edit.), 73-81, Halil Bal, İstanbul: Da Yayıncılık, 2003.

ANDERSON, Benedict. *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev.) İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

AYDINGÜN, İsmail - BALIM, Çiğdem. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler(Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2012).

Google. “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in, Azerbaycan Cumhuriyeti Yeni Anayasa Tasarısında Devlet Dili Maddesinin Detaylı Olarak Görüşüldüğü Toplantıda Konuşması” Son güncellenme 08 Kasım, 2016. <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/7360077.html>.

Google. “Azerbaycan’dan İsim Yasağı” Son güncellenme 23 Ocak, 2017. <http://www.timeturk.com/tr/2013/03/04/azerbaycan-dan-isim-yasagi.html>.

Google. “Azerbaycan Cumhuriyeti Resmi Bayramları ve Anım Günleri” Son güncellenme 13 Şubat, 2017. <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/85549954.html>.

Google. “Azeri Televizyonunda Türkçe Yasağı.” Son güncellenme 10 Şubat, 2017. <http://www.hurriyet.com.tr/azeri-tv-sinde-turkce-yasagi-7689002,10.02.2017>.

Google. “Bağımsızlık Dönemi Paraları.” Son güncellenme 12 Mart, 2017. http://www.azerbaijans.com/content_848_tr.html.

BÖLÜKBAŞI, Süha. “Azerbaycan’da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu’nun Etkileri,” *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20.Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, haz. Willem Van Schendel-Erik J. Zürcher 49-88. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

CRYSTAL, David. *Dillerin Katli: Bir Dilin Ölümü Bir Milletın Ölümüdür*, (Çev.) Gökhan Cansız, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2007.

Google. “Diaspora Faaliyeti.” Son güncellenme 6 Ocak, 2017. http://www.azerbaijans.com/content_494_tr.html.

Google. “Ebulfez Elçibey.” Son güncellenme 16 Mart, 2017.
http://www.azerbaijans.com/content_843_tr.html

Google. Eldeniz Abbaslı, “*Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü.*” Son güncellenme 13 Şubat, 2017. <http://www.turansesi.com/>.

ERGÜN, Ayça. “Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri”, *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s.54 (2010): s. 139-160.

GARİBOVA, Jale. *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar Dil Sorunu Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, (Edit.)Sema Arslan- Rena Salehova, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.

GASIMOVA, Mehriban, “Azerbaycan'da Milli Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

GÖKA, Erol. *İnsan Kısım Kısım Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler*, Ankara, Aşina Kitaplar, 2006.

Google. “Haydar Aliyev.” Son güncellenme 16 Mart, 2017.
http://www.azerbaijans.com/content_842_tr.html.

HƏBİBBƏYLİ, İsa. Cəlil Məmmədquluzadə Əsərləri, Dörd Cildə I Cild Nəsr, dram əsərləri, satirik şeirlər, tərcümələr, (Redaktor) Vaqif Məmmədov, Öndər Nəşriyyat, Bakı, (2004): s. 4.

HACISALİHOĞLU, Fuat. “Azerbaycan'da Ulusal Tarih Yazımı”, *History Studies: International Journal of History*, Vol. Special Issue (Enver Konukçu Armağanı), (01 April 2012): s. 173-194.

Google. “İlham Aliyev.” Son güncellenme 16 Mart, 2017.
http://www.azerbaijans.com/content_841_tr.html.

KARAKAŞ, Mehmet. “Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 8 / S. 2 (2013): s. 1-44.

KARAYEV, Yaşar-AKPINAR, Yavuz. “Mehmedquluzâde, Celil”, *TDV İA*, C. 28, (2003): s. 545.

KARAKILIÇ, Cem - AYDIN, Oğuzhan. “Azerbaycandaki Latin Alfabeti Tartışmalarına Türkiyedeki Azerbaycan Matbuatının Bakışı”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* S. 43(2010): s. 181-203.

Google. “Kültürün Gelişimi.” Son güncellenme 23 Ocak, 2017.
http://www.azerbaijans.com/content_1028_tr.html,

Google. NERİMANOĞLU, Kâmil Veli. “Azerbaycan'ın Devlet Dili Siyaseti.” Son güncellenme 20 Aralık, 2015.
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357558>.

OSMANLI, Veli. *Azerbaycan Romantizmi*, (Redaktörü) Rafael Hüseyinov, C. I, Bakı, (2010): s. 30.

RESULZADE, Mehmed Emin. Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti), (Haz.) Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağrı, İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 1990.

SEFEROV, Rehman - AKKUŞ, Akif. “Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13(2005): s. 357-376.

SÜLEYMANLI, Ebulfez. *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

SÖNMEZ SELÇUK, Senem. “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12 / S. 3, (2012): s. 117-136.

SCHENDEL, W. V. - ZÜRCHER, Erik J. *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, (Çev.) Selda Somuncuoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

SMITH, Anthony D. *Milli Kimlik*, (Çev.) Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

ŞİRİN, Hatice. “Türklerde Alfabe ve Kimlik”, *Yeni Türkiye Yayınları*, C. 13 (2002): s. 749-750.

TAŞTAN, Abdulvahap. “Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma”, *Bilig*, S. 25(2001): s. 1-39.

TOKLUOĞLU, Ceylan. “Azerbaycan,” *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler*, haz. İsmail Aydınğün-Çiğdem Balım 15-115. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.

TOSUN, İsa. “Ermenistan Ve Azerbaycan Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması”, *The Journal Of Europe-Middle East Social, Science Studies*, c.2, s. 2, (2016): s. 217-251.

YILDIZ, Süleyman. “Kimlik Ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Millî Folklor*, Yıl 19 / S. 74(2007): s. 9-16

YEŞİLOT, Okan. “Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri”, *OAKA*, C. 4 / S. 7. (2009): s. 97-121.

Google. “1918-1920’lerde Basılmış Paralar ve Değerli Kâğıtlar.” Son güncellenme 10 Mart, 2017. http://www.azerbaijans.com/content_846_tr.html.